

A cirillbetűs címek és a szövegben előforduló nyelvi adatok átírása az MNOSZ 3394/51.szabvány szerint.

V. V. VINOGRADOV - B. A. SZEREBRENNYIKOV:

A szovjet nyelvtudomány helyzetéről és feladatairól

J 8371

1

Az 1950-ben lezajlott nyelvészeti vita úgy vonul be a tudomány történetébe, mint új szakasz kezdete a szovjet nyelvtudomány fejlődésében. Az 1950. évi vita utáni időszakot bizvást nevezhetjük a szovjet nyelvészet forradalmi időszakának. Ekkor zúztuk szét teljesen mindazt, ami az elméleti és gyakorlati nyelvtudományban antimarxista volt (például a marrizmust is), mindazt, ami maradi és talmudista volt; ebben az időben raktuk le a marxista nyelvtudomány szilárd alapjait.

A szovjet nyelvtudomány, miután lerázta magáról a téves, álmarxista, kozmopolita elméletek jármát, s kijutott az egyes nyelvek és nyelvcsoportok történeti és összehasonlító-történeti tanulmányozásának tágas térségére, miután megszabadult a marri paleontológiának a tényeket és az élő valóságot lefitymáló és gyűlölő sémáitól, s miután abbahagyta a fogalmakkal való zsonglőrködést, végre eljutott oda, hogy közvetlenül tanulmányozza - leíró és történeti alapon - a nyelveket, a nyelvek szerkezetét, nyelvtani rendszerét, szókészletét, alapszókincsét, különleges sajátosságait, hangrendszerét, fejlődései törvényeit. A szovjet nyelvészeknek haladéktalanul meg kellett oldaniuk egy egész sereg új, az általános nyelvészet és a konkrét, történeti nyelvtudomány legfőbb fogalmaival összefüggő elméleti és gyakorlati kérdést. Arra azonban nem volt mód, hogy rögtön a kezdet kezdetén egyszerre és közvetlenül megoldjanak minden előttük álló feladatot, különösen a konkrétabb és sajátosabb feladatokat.

Mindenekelőtt a fő dologgal kellett kezdeniük: ki kellett írniuk a szovjet nyelvtudományból a marrizmus maradványait. A

marrizmus, amely csaknem három évtizedig uralkodott a szovjet nyelvtudományban, a lehető legnagyobb ártalmára volt a szovjet nyelvtudomány fejlődésének. A nyelvek konkrét tényeinek gondos történeti és összehasonlító-történeti vizsgálatát fölcserélték a vulgáris szociológia szószátyárkodásával, a nyelvi jelenségeknek valóban történeti szempontú vizsgálata helyett a marristák fantasztikus stadiális "elméleteit" istápolták. Ennek az lett a következménye, hogy a szovjet nyelvtudományban meghonosodott a legkárosabb módszer: a paleontológiai, majd a stadiális módszer, amely az önkényes spekulációk útjára térítette a szovjet nyelvészetet. Mellesleg annak idején a marrizmusnak éppen ez az oldala bővülte el leginkább azokat a szovjet nyelvtudósokat, történészeket és régészeket, akiknek - a nyelvtudományban uralkodó arakcsejevi rendszer vezéralakjainak buzdítására - sikerült **MARR** "új nyelvelméletének" eszméit mélyen bevésniük a szovjet nyelvtudósok nagy részének tudatába, s elhinteniük azokat a tanulóifjuság körében.

Irnunk kellett egy sereg általános elméleti munkát, amely azt tűzte ki céljául, hogy kimerítően megbirálja N.J. **MARR** "új nyelvelméletét"; a nyelvészeti vita pozitív eredményeinek világánál tisztázza a nyelvek mint különleges társadalmi jelenségnek a lényegét és a nyelv történeti fejlődésének sajátos vonásait; új szempontok szerint felülvizsgáljon több, **MARR** hívei által tagadott igazságot; s ujonnan megvizsgálja azt a kérdést, mi használható fel a nyelvtudomány hagyományából.

A nyelvészeti katedrák és tudományos tanácsok szerte az egész országban számos ülést tartottak, s ezeken megvitatták a szovjet nyelvtudomány legfőbb elvi kérdéseit; nagy számban jelentek meg különféle általános elvi jellegű cikkek és tanulmánykötetek; tekintélyes mennyiségű olyan kollektív és egyéni munka látott napvilágot, amely az általános nyelvészet kérdéseivel és egyes nyelvek vizsgálatával foglalkozott.

Ebben az időszakban nyelvtudományunk észrevehető sikereket ért el mind az általános nyelvészetben, mind az egyes nyelvek tanulmányozásában. Sok kérdést, amely akkoriban vetődött fel, ha nem is döntöttünk el, de legalább a helyes megoldás felé segítettünk. Nyelvészeink először látták világosan, hogy mi is a tulajdonképpeni tárgya tudományuknak, amelyet a marristák az általuk oly sajtóságon értelmezett szociológiában, történettudományban, régészettanban, néptudományban stb. igyekeztek föloldani.

De ennek az időszaknak legfőbb eredménye az volt, hogy a marrizmus egyszersmindenkorra hitelét veszítette. Még a legbuzgóbb marristák is, akik a vita után eleinte zavarba jöttek és ingadoztak, kategórikusan megtagadták korábbi nézeteiket.

De a szovjet nyelvészek, akik I.V. SZTÁLINnak "A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései" című munkájában kitűnő mintát kaptak a legfőbb nyelvtudományi problémák marxista megvilágítására, abbéli igyekezetükben, hogy elsajátítsák a történeti szemléletű materialista nyelvvizsgálat módszerét, előbb a nyelvtudomány általános kérdéseiért lelkesültek (a nyelv mint

társadalmi jelenség, a nyelv funkciói, szerkezete, alapszó-kincse, a nyelvek nemzeti karaktere, a nyelv és a nyelvjárások viszonya a nyelv fejlődésének más-más történeti időszakában, a nyelv fejlődésének általános és különleges belső törvényei, a nemzeti nyelvek különféle oldalainak - nyelvtani rendszerének, szókészletének, hangrendszerének, stilisztikai rendszerének, a szavak és kifejezések jelentéstartalmának - történelmi fejlődése és e fejlődés törvényszerűségei, az összehasonlító-történeti módszer fogyatékosságai, tökéletesítésének utjai).

Élénk munka indult meg a nyelvtörténetben és a nyelvtudomány módszertanában uralkodó régi, marxizmus előtti és marrista antimarxista elméletek revíziója érdekében. De ez az egész munka régi, azelőtt összegyűjtött anyagra támaszkodott, ez az anyag pedig nem mindig volt teljes és történetileg tagolt, sőt néha még megbízható sem. Ahhoz, hogy elvi következtetéseket vonhassunk le és általánosíthassunk, föltétlenül el kellett mélyítenünk és ki kellett bővítenünk a konkrét történeti bázist; világossá vált, hogy szükségünk van olyan gondosan megírt monografikus munkákra, amelyek marxista alapon tárgyalják az egyes nyelveknek és rokon nyelvi csoportoknak a történetét; bebizonyosodott, hogy a konkrét nyelvi jelenségeknek és ezek összefüggéseinek tervszerű történeti tanulmányozása nélkül, új nyelvi adatok gyűjtése nélkül, a mai nyelveknek és ezek nyelvjárásainak sokoldalú, mindenre kiterjedő vizsgálata nélkül lehetetlen rekonstruálnunk és megírni a különféle nemzeti nyelvek teljes történetét.

Emellett élesen látnunk kellett, hogy föltétlenül nagyvonalú marxista megvilágításba kell helyezni a szovjetunióbeli szocialista nemzetek nyelveinek kialakulásával kapcsolatos bonyolult és nagyon sokrétű folyamatokat, a helyi nyelvjárásoknak a közös nemzeti nyelvbe való fokozatos beolvadását és az irodalmi nyelvek normalizálódásának folyamatait, különösen azokéit, amelyek a szovjet korszakban keletkeztek vagy éppen keletkezésben vannak.

Az élet, a konkrét valóság, maga a szovjet nyelvtudomány fejlődésének gyakorlata tehát új feladatok elé állította a szovjet nyelvtudományt; meg kellett teremtenie a nélkülözhetetlen tényalapot a mélyreható és alapvető elvi következtetésekhez, továbbá ahhoz, hogy elmélyült történeti és összehasonlító-történeti vizsgálatnak vethessük alá az egyes nyelveket és a rokon nyelvi csoportokat, elsősorban azokat, amelyek a Szovjetunió területén élnek és fejlődnek.

A marrizmusnak egyik legkellemetlenebb következménye az volt, hogy nyelvtudományunk, vagy annak legalábbis több ága (például, hogy többet ne mondjunk, az északi népek nyelveinek, az ibéro-kaukázusi nyelveknek, Élő-Ázsia és Ísi nyelveinek stb. tanulmányozása) nem rendelkezett elegendő olyan pozitív adattal és történeti általánosítással, amelyet konkrét nyelvek anyagának gondos tanulmányozása révén gyűjtött volna össze.

A nyelvészeti vita befejezését követő első időszakban elvi és történeti megállapításainkban sokszor előreszaladtunk, mert nem számoltunk azzal, hogy nincs elég tényanyagunk. Bár ebben az időben az efféle előreszaladás bizonyos fokig indokolt volt.

A mostani időszakban, amikor nyelvtudományunk a különféle nyelvtudományi problémáknak és kérdéseknek sokkal elmélyültebb konkrét történeti és összehasonlító-történeti vizsgálata és megalapozása felé kezd haladni, különösképp élesen érezzük annak szükségét, hogy a már összegyűjtött és az ujonnan föltárt tényeket összhangba hozzuk a belőlük folyó elvi következtetésekkel.

Igaz, hogy az ugynevezett elvi jellegű tanulmánykötetekben, például a "Voproszú lekszikologii" (A lexikológia kérdései) és a "Voproszú grammaticseskogo sztroja" (A nyelvtani rendszer kérdései) című tanulmánykötetekben, amelyek a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Nyelvtudományi Intézetében készültek, illetve már csaknem elkészültek, továbbá a nyelvészeti összehasonlító-történeti módszer fejlődését áttekinthető tanulmányokban mindezideig nagyban hódolunk a spekulatív teoretizálásnak, mégpedig gyakran úgy, hogy az nincs fölvetve és alátámasztva a nyelvi tényeknek széleskörű önálló vizsgálatával, s így időnként álfilozófiai bölcselkedések jellegét ölti. Mindazonáltal egyre jobban gyökeret ver és terjed az a meggyőződés, hogy olyan teljesértékű nyelvtudományi munkákat kell alkotnunk, amelyekben a nagy elvi következtetéseknek világos és mélyenszántó kifejtése gondosan kiválogatott nyelvi anyag elmélyült elemzésével és rövid, de sokatmondóan sűrített szemléltetésével párosul.

A szovjet nyelvtudománynak halasztnatlatlan feladata, hogy olyan műveket alkosson, amelyekben a mély elvi következtetések és történeti általánosítások harmonikus egységbe olvadnak a nagy mennyiségű, önállóan gyűjtött és marxista módon értelmezett anyag alapos elemzésével.

Ezek a követelmények azt jelentik, hogy a szovjet nyelvtudomány fejlődésében új szakasz kezdődik, s hogy a nyelvtudományban teljesen új munkastilust kell meghonosítanunk.

A szovjet nyelvtudomány fejlődésének, fővonalának jelenleg éppen ebben az irányban kell haladnia.

2

A nyelvtudományi munkának legfontosabb, egyszersmind legnyugtalanítóbb területe: a különféle nyelvek történetének tanulmányozása.

A nyelvészeti vita befejezése óta már idestova négy esztendő eltelt, mégsem dicsekedhetünk azzal, hogy a nyelvtudományi összehasonlító-történeti módszer fejlődésében valamiféle lényeges és egyben elvileg új eredményeket értünk volna el.

Az indoeurópai összehasonlító-történeti nyelvtudományban munkálkodó nyelvészek egyelőre egyes, többé-kevésbé megbízható igazságoknak, sőt néha "elemi" igazságoknak kritikai ismertetésével foglalkoznak, s eközben gyakran előnyben részesítik **BENVENISTE, KURYLOVICZ** stb. egyes mai tételeit, ők maguk azonban semmi sajátjuknak mondhatót, semmi lényegesen újat, eredetit, kiemelkedőt nem alkotnak, még a szláv nyelvek összehasonlító-történeti nyelvtana terén sem.

Ennek a helyzetnek részben az a magyarázata, hogy a nyelvtudományi kutatásban még mindig megtalálhatók a helytelen munkastilus csökevényei: vannak, akik valami újat szeretnének mondani, de lényegében nem tesznek mást, mint egyszerűen összerázzák, megkeverik vagy fölfrissítik a régi és már közismert tételeket. Az összehasonlító-történeti nyelvtudomány továbbfejlődése azonban (beleértve az indoeuropeisztikát is) elképzelhetetlen anélkül, hogy ne végezzünk széleskörű és nagyszabású tudományos kutatómunkát az összehasonlító-történeti módszer alkalmazása és tökéletesítése érdekében, hogy ne tanulmányozzuk konkrétan és a szóbanforgó népek történetével szorosán összekapcsolva a rokon nyelvek közötti valóságos köteleket, hogy ne kutassunk föl új etimológiákat, ne helyezzük szilárd történeti alapra az etimológiai kutatásokat, hogy ne vessük alá összehasonlító-történeti vizsgálatnak a rokon nyelvek szókincsét és szóképzését, hogy ne alkossuk meg az összehasonlító-történeti jelentéstant, s ne tárjunk föl új hangtani és alaktani megfeleléseket.

Ebből a szempontból a nemzeti köztársaságainkban folyó nyelvtudományi munka terén még nincs minden rendben. Van néhány nemzeti köztársaságunk, amelynek nyelvészei saját nyelvük történetének vizsgálatában nem tudták, sőt néha meg sem próbálták alkalmazni azokat a biztos következtetéseket, amelyeket az indoeurópai nyelvek összehasonlító-történeti vizsgálatának köszönhetünk.

Például: azokban a köztársaságainkban, ahol a finnugor nyelvcsoporthoz tartozó nyelveket beszélik, a nyelvészek nagy része vagy egyáltalán nem ismeri, vagy csak alig-alig ismeri a finnugor összehasonlító-történeti nyelvészet jelentős eredményeit. E köztársaságokban az egyetemek és pedagógiai főiskolák nyelv- és irodalomtudományi fakultásain még mindig nem adjuk elő - bármennyire fontos kollégium is - a finnugor nyelvek összehasonlító-történeti nyelvtanát, de nemcsak hogy nem adjuk elő, de a tanterv elő sem írja, hogy előadjuk, nem is szólva arról, hogy orosz nyelven egyáltalán semilyen kézikönyv nem akad e tárgyból.

Nem sokkal jobb a helyzet török népességű köztársaságainkban sem, ahol a különféle török nyelvek történetének kutatása lényegében még csak a kezdet kezdetén tart, s olykor nem egészen világos, nem egészen megbízható módszerek és elvek alapján folyik. Már pusztán az a gondolat, hogy a török nyelvek ugyanabból a forrásból erednek, visszariasztja egyes turkológusainkat. Kevés erőfeszítés történt eddig abból a célból is, hogy rekonstruálják azoknak az alapnyelveknek a körvonalait, ame-

lyek az egymással közeli rokonságban álló török nyelvcsoportok fejlődésének történelmi alapját alkották. A legutóbbi években még egyetlen jelentős munka sem jelent meg nálunk a török nyelvek történeti hangtana és alaktana köréből. E téren az a kezdeményezés, amelyet annak idején RADLOVNAK, AS-MARINNAK, BOGROGYICKIÉNAK és másoknak köszönhattunk, egyelőre nem kap elég széleskörű támogatást turkológusainktól, s ezért nem tud a szükségnek megfelelően kibontakozni sem.

A lehető legnagyobb figyelemmel és komolysággal kell kidolgoznunk azokat az általános elveket, amelyekhez igazodva az összehasonlító-történeti módszer a török nyelvek vizsgálatában is alkalmazható, minthogy e munka megszervezése nélkül a török nyelvek hangrendszerének és nyelvtani rendszerének történeti vizsgálata tapodtat sem juthat előbbre.

Török népességű köztársaságainkban széltében-hosszában elterjedt az a vélemény, hogy a török nyelvek történetét nem lehet tanítani mindaddig, amíg át nem tanulmányoztunk minden egyes török nyelvet nyelvjárásaival egyetemben. Ha ezt az elméletet átültetjük az elemi logika nyelvére, erre a következtetésre jutunk: ahhoz, hogy gondosan és elmélyülten megvizsgáljunk minden létező török nyelvet nyelvjárásaikkal egyetemben, legkevesebb tíz-husz esztendő szükséges; török nyelvű köztársaságaink felsőoktatási intézményeinek tehát tíz vagy husz évet várniuk kell, mielőtt lehetővé válik, hogy a tantervekbe főlvehessék az egyes török nyelvek történetét megbízhatóan tárgyaló kollégiumot.

A török nyelvek történetének (éppugy, mint más nyelvek történetének is) a történelmi fejlődés marxista elmélete alapján végzett sokoldalú összehasonlító vizsgálata: új, nehéz, de elodázhatatlan és hasznos feladat.

Az indoeurópai nyelvek összehasonlító-történeti tanulmányozása olyan időszakban bontakozott ki, amikor az egyes indoeurópai nyelveket még rendkívül egyenetlenül ismertük, sőt bizonyos esetekben - például az örmény és az albán nyelv esetében - viszonylag alig ismertük; az indoeurópai nyelvészet mégis virágzott és jelentős sikereket ért el.

A különféle török nyelvekre vonatkozó nyelvtörténeti ismereteink elmélyítését nagy mértékben előmozdítja a nyelvjárások tanulmányozása. Az egyes török nyelvek nyelvjárásainak vizsgálata azonban rendkívül egyenlőtlen ütemben halad. Gyakori eset, hogy az egyes nyelvjárásai monográfiákból semilyen konkrét történeti következtetéseket és általánosításokat nem vonunk le a szóbanforgó nyelv történetére vonatkozóan. A turkológusok és a finnugor nyelvészek képzését irányító tanterveknek egyik leglényegesebb elemévé a török, illetve a finnugor nyelvek dialektológiáját tárgyaló kollégiumokat kell tennünk. Nyelvészeti munkánknak fontos része a nyelvjárások elmélyült és rendszeres vizsgálata, továbbá nyelvatlaszok készítése. Itt az orosz nyelv népi tájszólásait vizsgáló és térképező hatalmas munkálatokat, az "Orosz Nyelv Nyelvjárásai Atlaszának" munkálatait követhetjük és azokra támaszkodhatunk.

Teljes rendet kell teremtenünk azok körül az elméletek körül

is, amelyek az egyes török népek etnogenezisét érintik, s amelyek az "új nyelvelmélet" csökevényei. Nyilván be kell vallanunk, hogy például az azerbajdzsáni nép eredetét magyarázó ugynevezett méd elmélet nem világos: összekeveri az etnikai közösség és a nyelvi közösség fogalmát, holott ezek nem mindig fedik egymást, minthogy az etnikai közösség történelmi fejlődésének is és a nyelvi közösség történelmi fejlődésének is sajátos külön útja van. Lehet, hogy az azerbajdzsáni nép az ósalbánoktól származik, ám az is lehet, hogy a médektől. De hogy a mai azerbajdzsáni nyelv a török nyelvekhez tartozik, az teljesen világos, s minden különösebb erőfeszítés nélkül bizonyítható. A történelem sok olyan esetet ismer, hogy egy-egy nép átveszi valamely másik népnek a nyelvét. Például a mai csuvas nyelv annak eredménye, hogy valamelyik finnugor nép átvette a bolgár-kazár nyelvcsoporthoz tartozó török nyelvek egyikét; a mai lett nép nagyrésze elittesedett livekből áll, akik átvették a lett nyelvet; a Szovjetunió északi területeinek nyugati részén az orosz lakosság nagy része eloroszosodott karjalaiakból tevődik össze, akik ma már orosz nyelven beszélnek. A nép eredete és a nyelv eredete közé tehát nem kell föltétlenül egyenlőségjel tennünk.

Sokkal jobban állunk az örmény nyelv története dolgában, hiszen az örmény egyike az indoeurópai nyelvcsalád jól ismert nyelveinek, s elég sok régi írott nyelvemlékkel rendelkezik. Támogatnunk kell azoknak az örmény nyelvtudósoknak a munkásságát, akik a legutóbbi időkben különös figyelemmel fordultak az örmény nyelvjárások vizsgálatára felé, vagyis egy olyan terület felé, amelyre Örményországban eddig nem fordítottak kellő figyelmet.

Kezd sajátos módon kiéleződni Örményországban az örmény nyelv eredetének kérdése. Itt két elmélet küzd egymással: az örmény nyelvnek ugynevezett "kettős jellegét" hangoztató elmélet és az indoeurópai eredet elmélete. Ha elismerjük, hogy az örmény nyelv indoeurópai jellegű (hiszen lényegében valóban az), ezzel egyáltalán nem zárjuk ki annak lehetőségét, hogy az ősi ázsiai és kaukázusi nyelvekkel való kapcsolatait is mennél szélesebb alapokon vizsgáljuk.

Nagy figyelmet fordítanak a gruz nyelv történetének tanulmányozására Gruziaiban. Ezenkívül gruz nyelvtudósainkat egy nagy problémának a vizsgálatára foglalkoztatja: szeretnék megállapítani az ugynevezett ibéro-kaukázusi nyelveknek, ezek különféle csoportjainak rokonságát és genetikai kapcsolatait. De a gruz történészek és nyelvészek által fölvetett ugynevezett "hettita-ibériai probléma", vagyis a gruz nyelvnek és egyéb kaukázusi nyelveknek az őshettita nyelvvel, az urartui nyelvvel és Elő-Ázsia, valamint a földközi-tenger melléke más nem indoeurópai és nem sémi nyelveivel való genetikai rokonságának problémája nem tekinthető történetileg megalapozottnak. Sajnálatos, hogy a gruz nyelvészek mindezekig nem tették közzé orosz nyelven kutatásaik eredményeit: ez egyelőre megakadályozza, hogy a többi köztársaság nyelvészei is tüzetesen és alaposan megismerjék az ibéro-kaukázusi nyelvek történetében alkalmazott összehasonlító

vizsgálat általános elveit.

Áttérve a tankönyvekre, amelyek egy-egy nemzeti nyelv specialistáinak képzésével kapcsolatosak, rögtön szembe tűnik, hogy csaknem teljesen hiján vagyunk olyan kézikönyveknek, amelyek az egyes szovjet népek nyelveinek történetét a marxista nyelvtudomány követelményeinek megfelelően tárgyalják.

Jellemző, hogy a történeti nyelvfejlődésről kidolgozott marxista elmélet alapján még az orosz nyelv történetének sincs elég alapos és tökéletes tankönyve, sőt a többi keleti szláv nyelv - az ukrán és a belorusz nyelv - történetének sincs.

Nagyon hasznos, de teljesen a régi hagyományok kerékvágásában mozog P. Ja. CSERNIH professzornak "Isztoricseszkaja grammatika ruszszkogo jazüka" (Az orosz nyelv történeti nyelvtana) című és P. Sz. KUZNYECOV professzornak "Isztoricseszkaja morfológija ruszszkogo jazüka" (Az orosz nyelv történeti alaktana) című műve. Bármiként ítéljük is meg tudományos eredményeiket, nem lehet nem rokonszenvvel viseltetnünk olyan munkák iránt, mint M. I. SZTYEBLIN-KAMENSZKIJ professzornak "Isztorija szkandinavszkih jazükov" (A skandináv nyelvek története) című műve, vagy D. V. BUBRIHnak, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája elhunyt levelező tagjának nem régen megjelent műve ("Isztoricseszkaja grammatika erzjanszkogo jazüka" - Az erzá nyelv történeti nyelvtana), R. A. ACSARJAN professzornak "Isztorija armjanszkogo jazüka" (Az örmény nyelv története) című műve.

E nyelvtörténeti munkák megjelenésével kapcsolatban felmerül az a nagyon komoly kérdés, hogy milyen jellegű, milyen típusu legyen egy-egy nyelvtörténeti kézikönyv vagy általános összefoglalást adó munka. Ezt a kérdést széles körben meg kell vitatnunk.

Az imént felsorolt nyelvtörténeti kézikönyvek elemzése közben elsősorban az ötlük szemünkbe, hogy mindegyik más-más természetű, s megírásukban mégcsak kicsit sem érvényesültek egységes elvek. P. Ja. CSERNIH professzor könyve (Az orosz nyelv történeti nyelvtana) és P. Sz. KUZNYECOV könyve (Történeti alaktan) a hagyományos történeti nyelvtanok mintájára készült, ellenben R. A. ACSARJAN professzornak "Isztorija armjanszkogo jazüka" (Az örmény nyelv története) című műve lényegében azoknak a jövevény elemeknek a történetét nyújtja, amelyek az örmény nyelvbe fejlődésének különféle szakaszaiban kerültek bele; a nyelvi fejlődés leírásának ez az elve gyakran összeütközésbe kerül az örmény nyelv fejlődésének sajátos korszakolásával; itt azt veszi tekintetbe, hogy milyen irodalmi műfajok, stílusok vagy idegen nyelvi hatások voltak tulsúlyban az örmény nyelv történetének egy-egy időszakában. D. V. BUBRIHnak "Az erzá nyelv történeti nyelvtana" című munkája valójában nem egyéb, mint az erzá-mordvin nyelv egyes hangjainak és nyelvtani alakjainak történetében előforduló történeti alakváltozatok gyűjteménye, amely nincs valamilyen kötött és egységes rendszerbe foglalva. Teljesen más felfogásban íródott M. I. SZTYEBLIN-KAMENSZKIJ munkája; ez az egyes skandináv nyelvek fejlődésének általános vonásait rajzolja

meg.

Ugy hírlik, hogy készülőképben van és részben már el is készült a következő irodalmi nyelvek nyelvtörténeti tankönyve: az orosz, az ukrán, a gruz, az örmény, a tadzsik, az azerbajdzsáni, talán a moldován és néhány más nyelv. Aki azonban ismeri az idevágó konkrét történeti kutatások helyzetét, s tisztában van vele, hogy az irodalmi nyelvek fejlődésével kapcsolatosan sok alapvető elvi kérdés nincs még végleg eldöntve, az nehezen tudja elképzelni, hogy ezek az egyetemi tankönyvek gyökeresen új alapokra helyezik és elmélyítik az egyes irodalmi nyelvek történeti fejlődésében érvényesülő törvényszerűségek megértését.

3

Valamivel jobban - ha egyelőre nem is a kellő alapossággal és nem is mindig sikeresen - haladnak a Szovjetunióban beszélt különféle nyelvek leíró nyelvtanainak munkálatai (például az ukrán, az azerbajdzsáni, a kazah, a baskir stb. leíró nyelvtanoké). A legszélesebb alapokon és legsikeresebben, a kutatásnak új elveit alkalmazva és új eredményekkel bontakoznak ki a mai orosz nyelv nagy leíró nyelvtanának szerkesztési munkálatai. A folyó év végén megjelenik két kötetben, mintegy 80-90 iv terjedelemben az akadémiai "Szintakszisz ruszszkogo jazüka" (Az orosz nyelv szintaxisa). Hogy a kutatásoknak, valamint a tankönyveknek és kézikönyveknek a színvonala e téren is emelkedhessék, azt sokban előmozdithatjuk egyfelől azzal, hogy elméletileg kidolgozzuk a tudományos leíró nyelvtanok szerkesztésének általános elveit, másfelől hogy döntő fordulatot teremtünk a különféle nyelvek nyelvtani rendszerének, a nyelvtani rendszer egyes oldalainak konkrét történeti kutatásában, e nyelvek nyelvtanainak vitás és homályos kérdéseinek megoldásában. Lássuk be, hogy nyelvtudományi kutatóintézeteink ebben a vonatkozásban még bizonyos passzivitást tanusítanak. Gyakran még csak meg sem kísérik, hogy önállóan oldják meg a vitás és bonyolult elvi kérdéseket, s nem irányítják a nyelvészek figyelmét ezek megoldására. A török nyelvek nyelvtanának bizonyos kérdései mind a mai napig tisztázatlanok, például a mellékmondatoknak, az igeaspektusoknak stb. kérdése. Olykor a helyi sajtó hasábjain rendeznek vitákat; mint például a Csuvas Köztársaságban, ahol a "Kommunizm jalave" című ujságban hat hónapon át folyt a vita arról, hogy hány eset van a csuvas nyelvben. A vita résztvevői azonban ahelyett, hogy általánosságban tisztázták volna az esetek elhatárolásának elveit, gyakran csak a nyelvoktatás gyakorlati szémszögéből vizsgálták e kérdést: jobban érdekelte őket az, hogy azok, akik oroszul tanuinak, csuvasról oroszra való fordítás közben milyen gyakran tévesztik el az orosz nyelv eseteit. Országunkban tehát, ahol mérhetetlenül megnövekedett annak igénye és szüksége, hogy a soknyelvű Szovjetunió különféle nyelveinek tanulmányozását gyakorlatilag megszervezzük, ez a gyakorlati szervező munka olykor elvonta

a nyelvtudósokat attól, hogy gyorsan és széles csapást vágva behatoljanak e nyelvek történetének ismeretlen századaiba és a széles elvi alapon nyugvó nyelvtanírásnak eleddig kevésé tanulmányozott területeire.

Az elmúlt évben a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Nyelvtudományi Intézete konferenciát rendezett a leiró nyelvtanokkal és a szótárírással kapcsolatos kérdésekről. A konferencia résztvevői egységesen arra a következtetésre jutottak, hogy a leiró nyelvtanok írásában érvényesítendő elvek pontos megállapítása rendkívül fontos, s hogy hatalmas lendület adhat a munkának, ha a más-más nyelvcsaládokba és nyelvcsoporthoz tartozó nyelvek nyelvtani rendszerének leírásában alkalmazott általános elveket ügyesen és célszerűen összeegyeztetjük a szóbanforgó konkrét nyelv szerkezetének különleges sajátágaival.

N. J. MARE akademikus "elméletének" átmeneti uralma egész sereg nyelv nyelvtanának elkészítését lefékezte vagy kizökentette a rendes kerékvágásból. Ennek az uralomnak szomorú következményeit tudományunk még mindig nagyon sínyli. Nincs még a nyelv valóságának többé vagy kevésbé megfelelő és azt eléggé teljesen tükröző tudományos nyelvtanunk a belorusz, a moldován, az oszét, a tadzsik, a tuvai, a tatár, a türkmén, az udmurt, a mordvin és egész sereg más nyelv köréből.

Különösen nagy nehézségekbe ütköznek azok a szerzők, akik valamely nemzeti nyelvnek a szintaktikai rendszerét kívánják leírni. Olykor azért nem megy ez a munka, mert a szóbanforgó nyelv szintaxisának részletproblémáit az előzetes kutatások még nem tisztázták eléggé; ez történt például az azerbajdzsáni nyelv szintaxisát összefoglaló munka elkészítése során.

4

nem tekinthetjük teljesen tisztázottnak az "egybevető nyelvtanok" (szoposztavitel'nüe grammatiki) szerkesztési elveit. Efféle nyelvtanok több nemzeti köztársaságunkban készülnek. Ilyen egybevető nyelvtan az orosz-tadzsik, az orosz-türkmén, az orosz-baskir és az orosz-tatár nyelvtan; egyébként most igen nagy szükség van célszerűen megszerkesztett egybevető nyelvtanokra.

Az elmúlt évben több értekezleten foglalkoztunk a középiskolai oktatómunka helyzetével, s egész sereg megbízható értesülésünk van arról, hogy a nemzeti köztársaságokban az orosz nyelvnek - de gyakran a többi nyelvnek - az oktatása is további javításra és tökéletesítésre szorul.

Az ugynevezett egybevető nyelvtanok és szótárak szerkesztésének kérdésével szorosan összefüggenek a fordítás-elmélet kérdései is. E kérdések közül nagyon fontos a nemzeti szaknyelv egységesítésének problémája.

A nemzeti szaknyelvek kialakításának és egységesítésének mun-

kája széles alapokon folyik például a Gruz, az Észt, részben a Kazah és a Baskir Köztársaságban, de azokat a tapasztalatokat, amelyeket e munka során szereztünk, még nem általánosítottuk. Kevés olyan, elvi jellegű vagy összefoglaló áttekintést adó tanulmány jelenik meg, amely e munkának egy-egy nemzeti nyelv keretében elért eredményeit összegezi.

Ugyanakkor pedig itt is, ott is halljuk a panaszt, hogy a társadalmi, politikai műszavaknak oroszról más nyelvekre való fordítása nagy nehézségekkel jár.

Idézzünk egy példát, amely a "Szovetszkaja Cserszkija" című lapban jelent meg 1953. július 21.-én. Itt egyenesen az a kérdés vetődik fel, hogy "fordítói gyakorlatunkban (oroszról nohaj nyelvre történő fordításokról van szó. - V.V. - B.Sz.) találkozunk olyan műszókkal és fogalmakkal, mint rodina 'haza', rabocsij 'munkás', trudjascsijszja 'dolgozó', osznova 'alap', kacsesztvo 'minőség', goloszovanie 'szavazás', otraszl 'ág', szorevnovanie 'verseny' stb., de ezeknek a műszóknak és fogalmaknak a nohaj nyelvben nincsen olyan megfelelőjük, amely a nép ajkán született."

Természetes, hogy fölvetődik a kérdés: hogyan fordítsák le ezeket. Tükörszókat alkossanak-e az anyanyelv anyagából, vagy vegyék át a megfelelő orosz szavakat? A saját nyelvi anyagból képzett tükörszók teljesen más értelmet kapnak és kevésbé konkrétak. A rodina 'haza' szót a nohaj nyelvre szókapcsolattal fordítják le, amelynek 'családi falu, aul' a jelentése, s ez persze nem felel meg a rodina szó tartalmának. Az orosz szorevnovanie 'verseny' szó pedig, írja ugyanaz a szerző, "a szovjet embereknek a munkához való új viszonyát fejezi ki; ez a szocialista valóságból sarjadt". De a nohaj nyelvben nagyon nehéz megfelelő szót találni rá..

A mai nyelvtudományi gyakorlatnak egyik nyugtalanító területe a kétnyelvű szótárak és a nemzeti értelmező szótárak szerkesztése is. Ahol ez a munka elvi alapvetés nélkül folyik, s a szóanyagnak pusztán empirikus összegyűjtésére és kodifikálására szorítkozik, ott nem mindig sikerül magas színvonalú szótárakat alkotni.

Aligha kell szót vesztegetnünk arra, hogy milyen különlegesen fontos szerepe van nálunk annak a széleskörű gyakorlati munkának, amely nemzetiségi-orosz és orosz-nemzetiségi szótárak szerkesztésére irányul. A nemzetiségi-orosz szótárak foglalják rendszerbe és szabályozzák a Szovjetunióban élő népek irodalmi nyelveinek szókincsét, az orosz-nemzetiségi szótár pedig az egyik leghatékonyabb eszközünk arra, hogy másokkal is megismertessük a nagy orosz nép nyelvét és szellemi kultúráját. Magas színvonalú nemzeti értelmező szótárak írása, valamint kétnyelvű (orosz-nemzetiségi és nemzetiségi-orosz) szótárak szerkesztése hatalmas szerepet játszik a szovjet népek irodalmi nyelveinek fejlesztésében.

Kétnyelvű szótárak kiadásában - mennyiség és minőség szempontjából egyaránt - a Szovjetunió a világnak csaknem valamennyi államát tulszárnyalta. A lexikográfiai munkának e

gazdag tapasztalatát azonban elméletileg még nem általánosítottuk eléggé.

Azóta, hogy megjelent L.V. SCSEBBA "Opüt obscsej teorii lekszikografii" (Kísérlet a lexikográfia általános elméletének megalkotására) című művének első fejezete, valamint orosz-francia szótárának közismert előszava -, még igen kevés tanulmány és cikk foglalkozott nálunk a lexikográfia általános kérdéseivel.

A szótáraknak pontosan számba kell venniük és be kell mutatniuk a két egybevetett nyelv nyelvtani strukturájának eltéréseit, s azt, hogy a szóbanforgó nyelv grammatikai sajátosságai hogyan tükröződnek annak lexikológiai-jelentéstani rendszerében, s milyen jellegű ez a tükröződés.

A tapasztalat azt mutatja, hogy az elvi általánosításokat és következtetéseket elhanyagoló lexikográfiai munka kevésbé mozditja elő a káderek fejlődését, tudományos és elméleti fölkeltségük színvonalának emelkedését. Ezért a moszkvai Nyelvtudományi Intézet Lexikográfiai Osztályának a szótárszerkesztési utasításokon kívül olyan - kollektív munkával készülő - monográfiák megírását is vállalnia kell, amelyek a lexikográfia elméletének főbb kérdéseivel foglalkoznak.

A lexikográfiai munkának tehát, amely nagyon fontos és a gyakorlat szempontjából nagyon értékes, konkrét eredményekben és sikerekben bővelkedő terület, szakadatlanul gazdagodnia kell elvi következtetésekkel és általánosításokkal, s nemcsak a szocialista kultúra közös kincstárát kell gyarapítani, hanem a lexikológiának, a lexikográfiának és a jelentéstannak általános marxista elméletét is; amellet az egyes nyelvek történeti lexikológiáját is támogatnia kell egy-egy fontos kérdésnek tüzetes, monografikus feldolgozásával.

Véleményünk szerint szerfölött kívánatos: a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának a lexikográfiai munkálatokat egybehangoló tevékenysége ne csak abból álljon, hogy lebonyolítja a különféle természetű és nyelvű szótárak szerkesztőinek tapasztalatcseréjét, hanem abból is, hogy munkaközösségeket szervez lexikográfiai kézikönyvek és általánosító, elvi kérdéseket tárgyaló munkák írására.

Mint már fentebb említettük, a nyelvészeti kutatómunkának egyik legfontosabb területe a különféle nyelvek nyelvjárásainak tanulmányozása. Ennek jelentőségét senkinek sem szabad lebecsülnie.

Meg kell jegyeznünk, hogy még ezen a téren is nagyon sok a teendőnk. Köztársaságainkban igen sok helyütt elhanyagolják a nyelvjárások együttes vizsgálatát. Gyakran egy-egy nyelvjárás tanulmányozása csak annak köszönhető, hogy valaki vé-

letlenül éppen azt választotta disszertációs témájául. Az egyes nyelvjárások tanulmányozása során gyűjtött adatokat nem összegezik, nem általánosítják és nem foglalják egységes rendszerbe, nem vonnak le belőlük következtetéseket annak tisztázása végett, hogy e nyelvjárási adatok vizsgálatából mit meríthet a nyelvtörténet; gyakorlatilag még sok köztársaságunkban nem készülnek nyelvatlaszok, s nem folyik az izoglossz-jelenségek tanulmányozása. Tulzás nélkül mondhatjuk, hogy a különféle nemzeti köztársaságokban működő nyelvjáráskutatóink nem egységes elvek szerint végzik a nyelvjárások kutatását: nincsenek egységes elveik. De honnan is lennének, amikor például a tatár dialektológusok alig ismerik az azerbajdzsáni vagy a türkmén dialektológusok munkáját, és fordítva, az azerbajdzsáni és a türkmén dialektológusok nem ismerik a tatár nyelvjáráskutatók munkáját? Abból a célból, hogy nyelvjáráskutatóink kölcsönösen megismerhessék a nyelvjáráskutatás munkamódszereit és alapelveit, s fölvehessék egymással a kapcsolatot, hasznos lenne, ha e tudományág művelői mennél gyakrabban tartanának széleskörű tanácskozásokat, mind regionális, mind pedig össz-szövetségi viszonylatban, vagy ha kiadnának egy egységes kézikönyvet, amely a nyelvjáráskutatás modern elveit és módszereit tárgyalja.

Ebből a szempontból a vezető szerepet és az összekötő szerepet az orosz nyelvjáráskutatóknak kell magukra vállalniuk.

Több köztársaságban megfigyelhető, hogy a nyelvjárások földerítésére irányuló tudományos kutatómunkát általában nem sokra becsülik.

Korunkban, a szocialista társadalom megteremtésének és kialakulásának korában, a lakosság fokozottabb áramlásának és a modern közlekedési eszközök kifejlődésének korában a nyelvjárási határok és az egyes nyelvjárások sajátosságai is jelentős mértékben megváltoznak. Igen nagy hatással vannak a nyelvjárásokra az irodalmi nyelvek is, amelyek az iskola, a sajtó, a rádió útján terjednek. S mi több, az orosz nyelv szintén nagy teret hódít a vidéki lakosság körében; egyes szovjetunióbeli nyelvek nyelvjárásai teljesen eltűnnek, például a délkarjalaiak és a vepszék nyelvjárásai, vagy egyes mordvin nyelvjárások. Az ilyen nyelvjárások leírásával és kutatásával tehát sietnünk kell, mégpedig úgy, hogy közben kibővítjük a nyelvjárástani kutatások kereteit és tartalmát, a nem szorítkozunk csupán egyes nyelvjárási jelenségek rögzítésére. Haladéktalanul meg kell kezdenünk a nyelvjárási szöveganyag rendszeres gyűjtését, s meg kell indítanunk a munkát tájszótárak szerkesztésére, az országunkban élő nyelvek egyes nyelvjárásainak monografikus leírására, valamint az egyes szovjet népek nyelvatlaszainak elkészítésére.

A szovjet nyelvtudomány jelentős eredményei mellett azt is látnunk kell, hogy a marxista nyelvelméletnek és nyelvtörté-

netnek még mindig sok olyan fontos kérdése van, amely nem vált tüzetesebb és termékenyebb kutatás tárgyává.

Ide tartoznak: a nyelv és a gondolkodás viszonyának kérdése, a nyelv fejlődése belső törvényeinek kérdése, a jelentéstan problémája és a nyelv lexikológiai-jentéstan rendszerének változásaiban érvényesülő törvényszerűségek problémája, a fonémának és a fonológiának kérdései, a nyelvtörténet korszakolásának kérdései, a stilisztikának és a nyelvművelésnek problémái, a szépirodalmi művek nyelvének vizsgálatával kapcsolatos problémák stb.

Ideje már, hogy kimozdítsunk a holtpontról például olyan studiumokat, mint a nyelv és a gondolkodás viszonyának tanulmányozása, s hogy végre áthidaljuk azt a szakadékot, amely ebben a kérdésben a nyelvészek és a filozófusok között tapasztalható. A nyelvészek a filozófusokban reménykednek, s azt várják, hogy ezek majd kész formulákat tálalnak elénk, de a filozófusok sem sietnek fölvetni e kérdéseket, s ha sietnek is, minthogy nem ismerik a nyelv valódi tulajdonságait és történeti fejlődésének törvényszerűségeit, próbálkozásaik gyakran maradnak meddőek. A jelentéstan problémáit nálunk sokszor úgy oldják meg, hogy egyszerűen kompilációt készítenek külföldi nyelvészek meglévő elméleteiből, vagy pedig úgy, hogy "eredeti" következtetésekkel állnak elő, amelyeknek - legalábbis a szerzőik véleménye szerint - szöges ellentétben kell lenniük a "burzsoa" külföldi elméletekkel, s amelyek tehát már csak e miatt az egy ok miatt is marxista elméleteknek tekintendők, még akkor is, ha egyáltalán nem támaszkodnak konkrét nyelvek lexikológiai anyagának elmélyült konkrét történeti vizsgálatára. Egyáltalán nincs egységes álláspont a fonéma fogalmának kérdésében sem; ezt ékesen bizonyította az a nagyobb eredmények nélkül lezajló vita is, amely 1953-ban az "Izvesztija AN SZSZSZR" hasábjain folyt.

7

A szocialista kultúra fejlesztéséhez az is szervesen hozzátartozik, hogy emeljük az élő beszéd és az írott nyelv kulturájának színvonalát. Ezen a téren a tudományos kutatómunkának az iskolával, a színházzal, a rádióval szorosan együtt kell működnie.

A nyelvi műveltség kérdései elválaszthatatlanul összefüggnek a nemzeti nyelvi stilisztikák megalkotásának feladatával.

Ennek ellenére a stilisztika terén eddig még semmiféle, valamennyire is megbízható, tartós és általános érvényű munkák nem születtek nálunk. Természetes, hogy az ortoepiai szótárak, a szólásgyűjtemények, a szinonima-szótárak, továbbá a gyakorlati stilisztikai kézikönyvek (olyanok, mint A.N.GVOZGYEV professzornak orosz nyelvi, RIZEL professzornak német nyelvi stilisztikája stb.) megadhatják az iskolának és a nagyközönségnek az első, legsürgősebb segítséget.

De előttünk sokkal nagyobb szabású tudományos feladatok is állnak, s ezektől függ, hogy majd hatékonyak és célravezetőek lesznek-e a nyelvművelés körébe vágó gyakorlati kézikönyvek, valamint a széles körre kiterjedő társadalmi érvényű rendszabályok.

A legkiválóbb orosz írók és politikusok mindenkor nagy figyelmet fordítottak és fordítanak most is a nyelvi műveltségre.

"Minden szót - írta annak idején **MAKSZIM GORKIJ** - a cselekvés, a munka szült, ezért a nyelv a tények csontozata, izomzata, bőre, s ezért a nyelvnek föltétlenül szabatosnak, világosnak és egyszerűnek kell lennie, ha helyesen és élesen akarjuk ábrázolni azokat a folyamatokat, amelyek során az ember létrehozza a tényeket, s amelyek során a tények hatnak az emberre." GORKIJ egyúttal mindig arra ösztökélt bennünket, hogy sajátítsuk el alaposan a múlt nyelvi műveltségét, az irodalom klasszikusainak művészi készségét, s mindig hangoztatta, hogy lankadatlanul tanulmányoznunk kell a népköltészeti alkotásokban és a klasszikus írók műveiben testet öltő orosz népnyelvet, illetve irodalmi nyelvet.

GORKIJ hangsúlyozta, hogy az irodalmi nyelv különféle stílusnemei között szoros kapcsolat és kölcsönhatás van, még a szépirodalom és a tudomány nyelve között is. E gorkiji nyilatkozatokban célzások történnek arra is, hogy az irodalmi nyelvek fejlődése és normalizálódása szempontjából igen nagy jelentősége van a tudományos szakszókincs problémájának, amely a nemzeti köztársaságokban és az autonóm területeken most olyanira az előtérben áll.

A nyelvművelés problémái szerteágazók és változatosak. Itt a közös nemzeti nyelv stilisztikájának kérdései, a nemzeti nyelv típusainak és funkcionális változatainak s ezek normalizálásának kérdései szorosan összefonódnak a szépirodalmi stílusnemek tanulmányozásának problémájával.

A szocialista nemzetek kulturájának törvényszerű fejlődése megköveteli, hogy következetesen harcoljunk a nemzeti nyelv tisztaságáért, s azért, hogy a nemzeti nyelv szakadatlanul gazdagodjék a népi beszélt nyelv életadó forrásából. E téren nyelvtudósaink még nagyon lanyhán munkálkodnak, s kevés az, ami itt történt, noha a nyelvművelés kérdései és a nemzeti nyelvek stilisztikái iránt óriási érdeklődés nyilvánul meg szovjet társadalmunk széles köreiben. Ez az érdeklődés a legnagyobb hajtóereje az elmélyült tudományos kutatásoknak a szovjet nyelvtudománynak e fontos ágában.

A nyelvtudományi munkának egyéb olyan ágazatai közül, amelyekben nagyon érezhető, hogy a szovjet nyelvészet sem az anyaggyűjtés, sem az elvi általánosítások terén nem fejlődik elég intenzíven, megemlítjük a tankönyvirást. Még a legnélkü-

lözhetetlenebb főiskolai nyelvészeti tankönyvek és kézikönyvek szerkesztése is lassan - s nem is mindig sikeresen - halad. Nem készült el az általános nyelvészeti kollégiumnak és a nyelvészeti tudományok történetét tárgyaló kollégiumnak a tankönyve. Nem tekinthetjük megoldottnak azt a kérdést sem, hogy mit tartalmazzon a "Bevezetés a nyelvtudományba" című tankönyv, s hogy célszerű-e belefoglalnunk az általános nyelvészet egész kérdéskomplexumát.

Ez a fogalom: "bevezetés a nyelvtudományba", mégpedig abban az értelemben, hogy bevezetés az általános nyelvészetbe, nem pedig elméleti bevezetés egy-egy nyelv konkrét történeti és összehasonlító-történeti tanulmányozásába és -következésképpen - a megfelelő tudományágak rendszerébe, mondom, ez a fogalom még szerfölött vitás. Mindenesetre tankönyvszerzőink számára lehetővé kell tennünk, hogy ebben a tárgykörben ("Bevezetés a nyelvtudományba") mennél többféle tankönyvet irhasanak.

E tekintetben mindenképpen üdvözlünk kell - fogyatékoságaik ellenére - a szándékukban, szerkezetükben, tárgyalásmódjukban és a bennük tárgyalt problémák körében egymástól olyanmennyire elütő tankönyveket is, mint AGAJAN professzornak öröme nyelvi "Bevezetése" és A.Sz.CSIKOBÁVÁNAK, a Gruz Tudományos Akadémia rendes tagjának gruz nyelven megjelent kézikönyve. A.Sz.CSIKOBÁVA és L.A.BULAHOVSKIJ tollából megjelent orosz nyelven a "Bevezetés a nyelvtudományba" két része; ez az első - ha nem is minden szempontból sikeres - kísérlet a "bevezetés a nyelvtudományba" című kollégium tankönyvének megírására. De ez a kísérlet igen jól felhasználható az általános nyelvészeti diszciplínák különféle típusú tankönyveinek megírásában.

A tankönyveknek rendkívül nagy szerepük van abban, hogy a nyelvészeti alapismeretek oktatása szervezeten folyhat. A modern tankönyv nemcsak regisztrálja egy-egy tudományterület általánosan elfogadott vagy elemi igazságait, hanem egyúttal tartalmazza mindannak lényegét is, ami a szóbanforgó tudomány valamely kérdésének megvilágításában újdonságszámba megy (természetesen a tudomány fejlődésének legutolsó szakaszán). Ezért csak akkor írhatunk teljes értékű tankönyveket, ha a különlegesebb problémák és kérdések vizsgálata terén is a lehető legalaposabb tudományos kutatómunka folyik.

A nyelvtudományi elméletben uralkodó zürzavar mindenkor kedvező föltételeket teremtett ahhoz, hogy a nyelvtudományban különféle antimarxista elméletek bukkanjanak föl. A tapasztalat szerint gyakori eset, hogy olyan nyelvészek, akik szavakban marxistának vallják magukat, minthogy nincs kellő nyelvtudományi felkészültségük, s nem értik a marxista általános nyelvtudomány alaptételeit, objektíve az idealizmusnak vagy a vulgáris materializmusnak a szekértolói és hivei. Ezért a mai szovjet nyelvtudománynak egyik elsőrendű feladata, hogy fokozott figyelemmel forduljon a nyelvelmélet kérdései felé, s a nyelvtudomány elméletét tárgyaló tankönyveket alkosson.

Szovjet nyelvtudományunk sikeres fejlődésének nagyon nagy akadálya, hogy még mindig rendkívül kevés a nyelvész-kaderünk. A nyelvtudományi és irodalomtudományi kutatóintézetekben a különféle szovjetunióbeli nyelvek osztályain olykor nagyon is gyöngye az utánpótlás. Ezzel a szemrehányással a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Nyelvtudományi Intézetének is több osztályát és csoportját illethetjük, például a kaukázusi nyelvek osztályát, az iráni nyelvek csoportját stb. Teljesen érthető, hogy az eféle törpe osztályok, amelyek nemritkán mindössze három-négy emberből állanak, nem képesek igazán fölvirágoztatni a szóbanforgó nyelvek (vagy nyelv) és nyelvjárásek vizsgálatára irányuló tudományos kutatómunkát, s nem mutathatnak föl jelentősebb tudományos eredményeket. Föltétlenül meg kell javítanunk a nyelvész-utánpótlásnak az aspirantúra keretében folyó nevelését, s gondosan kell kiválogatnunk a leghatékosabb, tudományos kutatómunkára legalkalmasabb fiatalokat az egyetemek bölcsész-kari hallgatói közül. Ilyen emberek kétségtelenül vannak, csak meg kell találni és sorompóba kel állítani őket.

Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy vidéken, a nemzeti köztársaságokban, sőt a fővárosban is gyakran fogják föl helytelenül a nyelvtudomány szerepét és feladatait. Széltében-hosszában elterjedt az a korlátolt fölfogás, hogy a nyelvtudománynak csak a gyakorlati hasznát kell megbecsülni. Egyesek azt hiszik: a nyelvészeti intézmények tudományos munkatársainak legfőbb és elsőrendű feladata nem egyéb, mint az, hogy nagy- és kis szótárakat - köztük helyesírási és helyesejtési szótárakat - szerkesszenek, tankönyveket irjanak az általános- és a középiskolák minden osztálya számára, elemi fokú nyelvtani jegyzeteket irjanak a főiskolák részére stb. A szovjet nyelvtudomány természetesen abban is különbözik a polgári nyelvtudománytól, hogy nem különül el az élettől, a gyakorlat kérdéseitől. De nem szabad visszaélnünk ezzel az alapelvvel. A humanista tudományokat művelő kutatóintézetek nyelvészeti osztályainak megvan a saját közvetlen feladatuk, s ez a nemzeti nyelveknek, ezek szókincsének és nyelvtani rendszerének, nyelvjárásainak és történetének tüzetes és sokoldalú tanulmányozására kötelez. A nemzeti köztársaságok közoktatásügyi minisztériumainak nem szabad annyira megterhelniük a tudományos dolgozókat mindenféle feladatokkal és megbízásokkal, hogy azok de facto a minisztériumok munkatársáivá váljanak, holott csak tanácsadói szerep illetné meg őket. Van egy olyan téves nézet, hogy az általános- és középiskolai tankönyveket csakis a tudományos kutatóintézetek munkatársai írhatják. Holott egy-egy tapasztalt, gyakorlattal rendelkező pedagógus, ha megfelelő tudományos tanácsokkal látják el, semmivel sem írhat rosszabb nyelvtankönyvet, mint egy tudományos dolgozó. De nem akaródnak ilyen embereket találni! Csak ezzel magyarázható az a tény, hogy a tudományos kutatóintézetek munkatársainak, akiket tulterhelnek a különféle feladatok és többletfeladatok, gyakran nincs is módjuk saját

igazi kötelességeikkel törődniük. Sokszor ez a magyarázata annak, hogy egyes tudományos kutatóintézetekben egy-egy nyelv vagy nyelvek osztályai - különösen a nemzeti köztársaságokban - nem tudnak kellő eredményt felmutatni.

Az ugynevezett tudományos ülészeket még központi intézeteink is gyakran szervezik meg fölületesen; megfigyelhető, hogy igyekeznek elkerülni a nyelvtudomány legkényesebb elvi problémáit. A nemzeti köztársaságokban nem ritka eset, hogy egy-egy efféle ülészek az iskolai nyelvoktatás kérdéseivel foglalkozó sajtósági értekezletté alakul át, s az idő nagy része azzal telik el, hogy a végtelenségig vitatkoznak holmi helyesírási és terminológiai kérdésekről, holott ez valójában különleges szakbizottságok dolga volna. Remélhető, hogy ha tudományos kutatómunkánk stílusa gyökeresen megváltozik, ha a nyelveket elmélyülten és konkrétan fogjuk vizsgálni és új problémákat vetünk fel, nyelvtudományi ülészekünk elméleti színvonala erősen emelkedni fog.

A szovjet nyelvtudomány feladatai sokrétű és nagy feladatok. Teljesíteni csak akkor teljesíthetjük ezeket, ha nyelvtudósaink minden erejüket megfeszítve dolgoznak, ha a nyelvtudománynak minden ágában megszervezzük az alapos tudományos kutatómunkát, ha eltökélten és fáradhatatlanul harcolunk a renyheség és az elmaradás ellen, mindennemű antimarxista és történelemellenes fölfogás ellen.

Nyelvtudósaink munkájának nyílt és igazságos bírálata egyáltalán nem azt jelenti, hogy szerintünk nyelvtudományunk általában gyöngye lábán áll. Az 1950-ben lezajlott emlékezetes vita óta nyelvtudományunk új életre kelt, s szabad fejlődésének, tökéletesedésének végtelen lehetőségei nyíltak.

Azt az időszakot, amelyben a nagyvonalú, gyakran tulságosan nagyvonalú elméleti nekibuzdulás jegyében született és viszonylag szegényes tényanyagra támaszkodó tanulmánykötetek és egyéni munkák uralkodtak, s amely időszak 1950-től 1952 derekáig tartott, lépésről-lépésre fölváltja egy olyan időszak, amely a konkrét történeti kutatásokat valóban tudományos szintézisbe foglalja mélyenszántó elvi általánosításokkal. Igaz, hogy mindez egyelőre inkább csak utkeresés és szándék, mintsem tudományos eredményekben lemérhető valóság.

Ahhoz, hogy ezeket a nagy feladatokat maradéktalanul teljesíthessük: időre, megfeszített munkára és arra van szükség, hogy alkotó módon dolgozzuk fel a nyelv történeti fejlődésével kapcsolatos marxista elmélet kérdéseit. Jól kell ismerünk meglevő hibáinkat; a szovjet nyelvtudomány fejlődésében új szakasznak kell kezdődnie; új munkastílusra van szükség! Ez további sikereink záloga.

(Izvesztija AN SZSZSR. Otd. lit. i jaz.,
1954/4, 317-329.1.)

V. M. Z S I R M U N S Z K I J :

A nyelvföldrajz néhány problémájáról

J 8370

1

A nyelv az emberi érintkezésnek legfontosabb eszköze. A marxista nyelvtudomány kimutatja, hogy "a nyelv, mint a társadalomban élő emberek érintkezésének eszköze, a fejlődés minden szakaszában közös és egységes volt a társadalom számára, egyenlő módon szolgált a társadalom tagjait, függetlenül azok társadalmi helyzetétől". "Persze voltak emellett dialektusok, helyi tájszólások, de ezeknek fölébe emelkedett és ezeket magának alárendelte a törzs vagy a nép egységes és közös nyelve." ①

A marxista nyelvtudománynak eme főbb tételei, amelyeket I.V. SZTÁLIN munkái alapoztak meg, arra késztetnek bennünket, hogy ismét fölvevessük a nyelvjáráskutatás problémáját. Ez a probléma: milyen viszonyban áll a társadalom számára egységes és a társadalom minden osztálya számára közös össznépi nyelv (obscsenarodnűj jazük) az össznépi nyelvnek területileg differenciálódott helyi nyelvjárásaival. A nyelv egységes volta és nyelvjárásokra való tagolódása elsősorban azzal a f u n k c i ó v a l függ össze, amelyet a n y e l v az é r i n t k e z é s e s z k ö z e k é n t tölt be. Az össznépi nyelv nyelvjárásainak differenciálódása és a nyelvjárási határok az é r i n t k e z é s n e k azokat a történetileg meghatározott h a t á r a i t tükrözik, amelyek egy-egy egységes társadalmi közösségben a népek történelmi életének konkrét viszonyai között alakultak ki (gondoljunk a törzsek osztódására, a hűbérbirtokok viszonylagos zártságára). Ebben az értelemben a helyi nyelvjárások nem egyebek, mint az össznépi nyelv "kiágazásai", vagyis annak e r e d-